10. Dohovir pro Yevropeyskyi Soiuz [Treaty on European Union] vid 07.02.1992 (test zi zminamy ta dopovnnennamy vid 13.12.2007 r.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (last accessed 30.10.2019) (in Ukrainian)
11. Joint statement by the Council and the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the Commission (2017/C 210/01) p. 24 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2017:210:FULL&from=EN> (last accessed 30.10.2019)
12. Rionidze Kh.T. Vymiry hendernoї rıvnosti v Yevropeiskomu Soiuzi: poniattia ta riznovydy [Gender equality measures in the European Union: concept and risk wıdes]. "Pravova doktryna: mızhnarodnyi dosvid ta praktychna realizatsiia v Ukraini": mater. mızhnar. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 22 travnia 2019 r. Mariupol: MDU, 2019. 564 s. URL: http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2019/zbirnyk_npk_pravo_2019.pdf (last accessed 30.10.2019) (in Ukrainian)
13. Osnovy hendernoї polityky [Fundamentals of gender policy]: navchalno-metodychnyi posibnyk / DP "Ukrtekhinform". Kyiv, 2013. 234 s. (in Ukrainian)
14. Pyshchulina O.M. Henderni aspekty Zainiatosti v YES ta Ukraini [Gender aspects of employment in the EU and Ukraine]. URL: http://razumkov.org.ua/upload/Gender_Pyshchulina_30_03.pdf (last accessed 30.10.2019) (in Ukrainian)
15. Gender balance in decision-making positions URL https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-balance-decision-making-positions_en (last accessed 30.10.2019) (in English)
16. Khrystova H. O., Kochemyrovska O. O. Pozytyvni dii v mekhanizmi zabezpechennia rıvnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: mızhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy [Positive actions in the mechanism of equal rights and opportunities for women and men: international experience and Ukrainian perspectives]. Kharkiv: Raider, 2010. – 200 s. URL: https://genderindetail.org.ua/netcat_files/46/53/Pozytyvni_dii.pdf (last accessed 30.10.2019) (in Ukrainian)

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
 Legal Studies, №3(110), pp. 44-46(2019)
 УДК 347.999
 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2019/3.110-9>

ISSN 1728-2195
 © Taras Shevchenko National University of Kyiv,
 Publishing center "Kyiv University", 2019

Ю. Цветкова, канд. юрид. наук, доц.
 ORCID ID 0000-0001-7557-7048

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ТА ПРАВОВА РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ В АСПЕКТІ ДЕРЖАВНОГО ГАРАНТУВАННЯ ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Метою статті є удосконалення застосування категоріального апарату при правовому аналізі закріплення у внутрішньодержавних та міжнародних актах, гарантування державою та практичної реалізації у правовідносинах основних понять із правового інституту прав людини. Застосування герменевтичного, порівняльно-правового, історико-правового, формально-правового та діалектичних методів наукового дослідження дозволяє дійти висновків, що при аналізі регулювання суспільних правовідносин, що виникають при нормативно-правовому закріпленні та гарантуванні особам права сповідувати обрану ними релігію, термін "правова релігійна толерантність" краще відповідає реаліям правової системи, ніж "свобода віросповідання". Зміст поняття "свобода віросповідання" як основної категорії прав і свобод людини, закріпленої у міжнародних актах та у законодавстві більшості держав західної традиції права ґрунтується на філософських ідеях ранньо-модерного періоду. При усій гуманності та просвітницькій ліберальності цих ідей, вони залишилися занадто ідеалізованими, що ускладнює їх практичне правове застосування. Правовий зміст поняття "релігійна толерантність", при усіх недоліках розпличчатості його формулювання, за рахунок своєї герменевтичної м'якості створює значно більш практичний досконалий простір правозастосування. Воно допускає існування в державі категорії "державна релігія", або "релігія більшості населення", не вимагає від державних органів абсолютної відстороненості від регулювання релігійних правовідносин результати, нівелиє колізії застосування цього права разом з іншими демократичними правами та свободами людини та громадянина. Категорія "релігійна толерантність" в результаті більшої узгодженості її змісту з канонами релігійного права різних релігій, природного права та історичної правової традиції тривалого розвитку суспільства, значно більше відповідає практиці регулювання релігійних правових відносин у державах з різними релігійними громадами.

Ключові слова: права людини, природне право, ідеальне та практичне правозастосування.

Вступ. Свобода віросповідання є одним із основних загальносоціальних прав людини. Ця базова, політична та громадянська свобода включена за класифікацією К. Васака до категорії прав і свобод людини I покоління, [1] визнаного як невід'ємне у західній традиції права починаючи з часів Французької революції. Зміст права на свободу віросповідання викладений в основних декларативних нормативно-правових актах міжнародного та національного права держав західної правової традиції, починаючи від Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. та завершуючи відповідними статтями у конституціях різних держав, у тому числі й України (ст. 35). [2] В усіх цих актах свобода віросповідання зводиться до права людини сповідувати свою релігію особисто або спільно з іншими особами, змінювати її та не зазнавати обмежень від держави в цій сфері, якщо тільки це не відповідає інтересам громадської безпеки та захисту прав інших осіб. [2; 3; 4] Інколи, як у випадку законодавства України, додається змістовний елемент "право не сповідувати жодної релігії", що на нашу думку є поступкою багаторічній традиції атеїзму, популярній у Радянському Союзі. Саме дослідники з пострадянського простору, як правило, наполягають на виділенні окремо цієї категорії у зміс-

ті права на свободу віросповідання.[5; 6] Міжнародні нормативно-правові акти та конституції інших держав це формулювання традиційно пропускають, адже включають атеїзм до концепту "свободи совісті" [7] або взагалі вважають його підвидом віросповідання [9; 10].

Аналіз досліджень та публікацій. Ідеально задеклароване у міжнародних та національних актах та теоретично обґрунтоване у багатьох працях юристів-науковців, зокрема, таких як Д. Белов, Ю. Бисага, Й. Ван Дер Вальт, М. Данканич, І. Дахова, О. Лаврик, М. Палінчак та інших, [11; 12] поняття "свобода віросповідання" на практиці створює велику кількість правозастосовних проблем та викликає бурхливі дискусії як серед юристів та політиків, так і серед пересічних громадян та громадських організацій. Найбільша проблема при реалізації та гарантуванні з боку держави свободи віросповідання для населення полягає в тому, що правові інтереси самої держави та більшості її населення можуть не збігатися з інтересами та релігійними уподобаннями груп меншості. Ситуація набуває особливої гостроти, коли зазначені групи меншості крім релігійної відокремленості мають окрему етнічну самоідентифікацію, скупчене проживання та, тим

більше, правові підґрунтя для створення власної правової системи, що є типовим для суб'єктів федерації. В такій ситуації участь населення у органах місцевого самоврядування створює для них практичні можливості по впровадженню в практику таких механізмів дії права, які створюють правову практику для регулювання їх релігійних правовідносин навіть всупереч правовим ініціативам та інтересам вищої державної влади. Органи державної влади в такій ситуації, опинившись в вимушеному конфлікті інтересів титульної більшості та впливової меншості, не зможуть в повній мірі не тільки реалізувати на своїй території свободу віросповідання в її абсолютній формі, але й створити реальні дієві передумови для її реалізації хоча б з мінімально допустимим дотриманням ідеалізованих міжнародно-правових стандартів.

Метою статті є доведення можливості усунення існуючих доктринальних протиріч між концептом абсолютної свободи віросповідання та правової держави через застосовувати для державної та суспільної правової політики терміну "правова релігійна толерантність".

Виклад основного матеріалу. Західна традиція права тлумачить поняття "релігійна толерантність" через законодавчу незаборону або мовчазний дозвіл суспільства та державних органів сповідання недержавних або релігій меншості. [13; 14] На відміну від права на свободу віросповідання, концепт релігійної толерантності не вимагає від держави активних дій по реалізації на її території заходів по сприянню сповідання інших релігій. Інколи, особливо коли в державі існує певна державна релігія, правове поле створює можливість сповідання недержавних релігій тільки у приватно-правовій сфері (privacy).

Проблема державного втручання у релігійні правовідносини. Зміна термінологічних концептів із "гарантування державою свободи віросповідання" на "існування в державі та суспільстві правової традиції релігійної толерантності" переводить регулювання релігійних правовідносин із позитивістського звуженого тлумачення на значно ширший природно-правовий рівень. У більшості теоретичних визначень право "свободи віросповідання" визначається як "негативне право", тобто таке, яке не залежить від державних ресурсів та зосереджено у захисті особи від втручання у її життя. [15] Однак тут вже закладається певне протиріччя, адже будь яка правова поведінка суб'єктів правовідносин все одне ґрунтується на діяльності державних структур. Саме вони мають своїми активними діями гарантувати дотримання цього права для усього населення держави. Як мінімум, це гарантування повинно бути закріплене в законодавстві держави, тобто схвалене її законодавчими органами, виконане її виконавчими, та у випадку спірності прийнято до провадження судовими органами. Отже, навіть негативна природа цього права на практиці все одне вимагає державної волі. На відміну від свободи віросповідання, релігійна толерантність у своїй правовій реалізації в більшій мірі спирається на дії та ставлення до чужих релігій усіх членів суспільства, [16] тобто залежить від волевиявлення державного апарату значно менше. Коли населення через свої правосвідомісні та менталітетні погляди або через усвідомлення об'єктивної потреби для безконфліктного існування суспільства та держави готово приймати існування в державно-територіальному просторі інших релігій, учасники правового регулювання своєю правовою поведінкою творять простір правової толерантності навіть всупереч нормативно-правовій діяльності дер-

жави. В такій ситуації як занадто дискримінаційне, так і занадто ліберальне законодавство державних органів буде виконуватися тільки в тій мірі, в який воно буде відповідати поглядам інших суспільних учасників регулювання правовідносин. Таким чином, право буде повноцінно реалізовуватися виходячи з його природної природи, хоча в очах прихильників нормативістського усвідомлення сутності права описана ситуація буде характеризуватися як "правовий нігілізм".

Проблема ідеалізації, суспільної природи та особливості предмету релігійних правовідносин. Правовий зміст принципу свободи віросповідання ґрунтується на ідеалізованій ситуації, коли усі соціально-правові гравці виокремлюють релігійну сферу від інших правових, політичних, економічних та культурних явищ в державі та суспільстві. Кожна особа при гіпотетичній реалізації цього принципу має бути носієм не тільки високих особистісних якостей моралі та справедливості, але й "без гніву та пристрасті" оцінювати вчинки інших у релігійних відносинах та автоматично займати нейтральну позицію у будь-яких конфліктах у релігійній сфері. На практиці механізму дії реального права ані перше, ані друге є недосяжним. Держава в цій ідеалізованій моделі може займати виключно категорично секуляризовану, нейтральну позицію, адже тільки так вона може гарантувати свою неупередженість, що на практиці реалізується тільки у глибоко секулярних суспільствах. Щодо суспільства, то тут втіленню такої ідеалізованої нейтральної правової поведінки заважає сам предмет свободи віросповідання – правовідносини в релігійній сфері. Сама сутність більшості релігій ґрунтується на сприйнятті їх віруючими своєї конфесії як виключно єдиної, з монополією на істинність. [17] Інші релігії в очах щирих вірян автоматично займають вторинне становище, а інколи взагалі вважаються хибними в результаті еволюції історико-правової доктрини їх власної релігії та складних обставин історичного минулого. Правовий концепт релігійної толерантності і тут створює можливість розв'язання цієї ситуації: доктрини більшості релігій хоча й не допускають рівності релігій, чого вимагає теоретичний підхід свободи віросповідання, але припускають існування інших віруючих при умові їх часткової дискримінації. [17, 179] Так, іслам сприймає юдеїв та християн як "Ахль-аль-Кітаб" – "народи Книги", які хоча й є невірними, але мають право на існування, на відміну від язичників. [18] Християнство різних гілок хоча й розрізняє одна одну, часто не визнає проведені іншою конфесією таїнства, але все одне визнає їх одновірцями. Правова релігійна толерантність не зрівнює вірян, що неймовірно важко реалізувати на практиці, але лише закликає до безконфліктного існування та пошуку правових шляхів взаємодій.

Висновки. В умовах складних глобалізаційних процесів, що відбувають у світовому розвитку суспільства, права та держави задекларований принцип права людини на свободу віросповідання як базовий та доктринальний у існуванні демократичної правової держави практично неможливий до виконання через свою ідеалістичність. Концепт "релігійної толерантності", у її правовому аспекті існування, завдяки своїй некатегоричності, ґрунтуванні на природно-правовій та історичній школі права, більшій узгодженості з канонами релігійного права різних релігій та історичній правовій традиції тривалого розвитку значно більше відповідає практиці регулювання релігійних правових відносин у державах з різними релігійними громадами.

Список використаних джерел:

- Vasak K. Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *Vasak K. UNESCO Courier* 30:11. Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. November 1977.
- Конституція України 28.06.1996. Офіц. Текст. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30.
- Загальна декларація прав людини. Генеральна Асамблея ООН. 1948. Офіц. Текст. Ст. 18.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1953 р. Офіц. Текст. Ст. 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 15.10.2019).
- Лупарев Г.П. Светское государство: теоретико-методологические основы, признаки и принципы. *Десять лет по пути свободы совести. Проблемы реализации конституционного права на свободу совести и деятельность религиозных организаций*. М. 2002. С. 122-136.
- Кочикян Н.С. Содержание конституционного права на свободу совести и вероисповедания. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*, № 3, 2008, С. 65-70.
- Atheism. URL: <https://www.britannica.com/topic/atheism> (дата звернення 15.10.2019).
- The Constitution of the USA 1887. App. 1. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm (дата звернення 15.10.2019).
- McGrath Alistair, Collicutt McGrath Joanna. The Dawkins Delusion? Atheist Fundamentalism and the Denial of the Divine. *Society for Promoting Christian Knowledge*, February 15, 2007.
- Осипов А. И. Бог. 5-е издание. М.: Православное братство св. ап. Иоанна Богослова, 2015. 103 с.
- Дахова І.І. Зміст права на свободу совісті та віросповідання. *Форум права*. 2016. №4. С. 107-112.
- Лаврик О.А. Свобода віросповідання людини як суб'єктивне юридичне право, його забезпечення в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. №1. С. 68-75.
- Van Der Walt, Johannes L. Religious tolerance and intolerance: 'Engravings' on the soul. *In Skriflig (Online)*. 2016, vol.50, n.1, pp.1-8. ISSN 2305-0853.
- Powell Russell, Clarke Steve. Religion, Tolerance and Intolerance: Views from Across the Disciplines. Oxford. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/c3a5/fbb13527a8e5b56b44481e39cfed821046e9.pdf> (дата звернення 15.10.2019).
- Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Основні права людини. Ужгород, 2003. 67 с. С. 3
- Нартдинова С.С. Религиозная толерантность как онтологическая проблема. *Вестник КГУ им. А.Н. Некрасова*. №1, 2013. С. 43-46.
- Сосоковец Л.И. Религиозная толерантность и свобода совести: история и теория вопроса. *Известия Томского политехнического университета. Социально-экономические и гуманитарные науки*. 2004. Т.307. С. 177-180.
- Піотровський М. Б. Ахл ал-кітаб. *Іслам: енциклопедичний словник*. Відп. ред. С. М. Прозоров. М.: Наука, ГПБЛ, 1991. С. 28-29.

Received: 18/10/2019
Accepted: 16/11/2019

Yu. Tsvietkova, PhD (Law), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FREEDOM FOR FAITH AND LEGAL RELIGIOUS TOLERANCE: A RELATIONSHIP OF THESE CONCEPTS IN TERMS OF PUBLIC GUARANTEE AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

The article proposes to improve using of the concepts "freedom of religion" or "freedom of faith" and "legal religious tolerance". Such categories as "freedom of religion" or "freedom of faith" are more popular now in the state and international legal acts.

The application of hermeneutic, comparative, historical, formal legal and dialectical methods of scientific research allows concluding that the term "legal religious tolerance" is better suited to the realities of the legal system than the concept of "freedom of religion" or "freedom of faith". The content of the concept of "freedom of religion" as one of the main categories of human rights and freedoms enshrined in international acts and in the legislation of the most states of the Western Legal Tradition is based on the philosophical ideas of the early modern period. Despite the humanity and the enlightening liberality of those ideas, they remain too idealized and complicated in their practical legal application. The legal content of the concept of "religious tolerance", with all the disadvantages of its vagueness, due to its hermeneutic flexibility leaves much more space for the practical law enforcement.

The categories of "state religion" and "religion of the majority population" are supposed to exist. It does not require absolute detachment of public authorities from regulating religious relationships. Moreover, it mitigates collisions between the application of this right and other civil rights. The author states that using of the legal category of "religious tolerance" is much more suitable. Since its content is in line with the canons of the religious laws of the different religions, natural law, and the historical legal tradition of the long development of society, the concept of "religious tolerance" should be used for the regulation of the religious legal relations in the states with different religious communities.

Keywords: human rights, natural law, ideal and practical law enforcement.

References:

- Vasak K. Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *Vasak K. UNESCO Courier* 30:11. Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. November 1977. (in English)
- Konstytsiya Ukrainy. 28.06.1996. Official text. *Vidomosti Berkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. №30 (in Ukrainian)
- Zagal'na deklaratsiya prav lyudini. General'na Asambleya OON. 1948. Ofits. Tekst. St. 18 (in Ukrainian)
- Konventsiya pro zakhyst prav lyudini i osnovopolozhnykh svobod 1953 r. Ofits. Tekst. St. 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (from 15.10.2019) (in Ukrainian)
- Luparev G.P. Svetское gosudarstvo: teoretiko-metodologicheskie osnovy. [The Laic State: Theoretical and Methodological Bases]. *Desyat let po puti svobody sovesti. Problemy realizatsii konstitutsionnogo prava na svobodu sovesti i deyatelnost religioznykh organizatsii*. Moscow, 2002. P. 122-136 (in Russian)
- Kochikyan N.S. Soderzhanie konstitutsionnogo prava na svobodu sovesti i veroispovedaniya. [The Content of the Constitutional Right for the Freedom of Faith and Worship]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii*. #3, 2008. P. 65-70 (in Russian)
- Atheism. URL: <https://www.britannica.com/topic/atheism> (from 15.10.2019) (in English)
- The Constitution of the USA 1887 p. App 1. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm (from 15.10.2019) (in English)
- McGrath Alistair, Collicutt McGrath Joanna. The Dawkins Delusion? Atheist Fundamentalism and the Denial of the Divine. *Society for Promoting Christian Knowledge*, February 15, 2007. (in English)
- Osipov. A.I. Bog [The God] 5-th edition. Moscow: Pravoslavnoe bratstvo sv. Ap. Ioanna Bogoslova, 2015. 103 p. (in Russian)
- Dakhova I.I. Zmist prava na svobodu sovisti ta virospovidannya. [The Content of the Freedom of Faith and Worship] *Forum prava*. 2016. №4. P. 107-112. (in Ukrainian)
- Lavryk O.A. Svoboda virospovidannya lyudyny yak subiektyvne yurydychne parvo, iogo zabezpechennya v Ukraine [The Freedom of Faith of Human as a Subject Legal Right and Its Providing in Ukraine] *Filosofski ta metodologichni problemy prava*. 2011. №1. P. 68-75 (in Ukrainian)
- Van Der Walt, Johannes L. Religious tolerance and intolerance: 'Engravings' on the soul. *In Skriflig (Online)*. 2016, vol.50, n.1, pp.1-8. ISSN 2305-0853. (in English)
- Powell Russell, Clarke Steve. Religion, Tolerance and Intolerance: Views from Across the Disciplines. Oxford. <https://pdfs.semanticscholar.org/c3a5/fbb13527a8e5b56b44481e39cfed821046e9.pdf> (дата звернення 15.10.2019) (in English)
- Bysaga Yu.M., Palinchak M.M., Bielov D.M., Dankanych M.M. Osnovni prava lyudyny. [The Basic Human Rights]. Uzhgorod, 2003. 67 p. P. 3 (in Ukrainian)
- Nartdinova S.S. Religioznaya tolerantnost kak ontologicheskaya problema. [The Religious Tolerance as the Ontology problem]. *Vestnik KGU im. A.N. Nekrasova*. №1, 2013. P. 43-46 (in Ukrainian)
- Sosokovets L.I. Religioznaya tolerantnost i svoboda sovesti: istoriya i teoriya voprosa. [The Religious Tolerance and the Freedom of Faith: History and Theory of the Question]. *Izvestiya Tomskogo politehnicheskogo universiteta. Sotsialno-ekonomicheskie i gumanitarnye nauki*. 2004. V.307. P. 177-180 (in Russian)
- Piotrovskiy M.B. Ahl al-Kitab. *Islam: entsiklopedychnyi slovnyk*. Ed. Prozorov S.M. Moscow: Nauka, 1991. P. 28-29. (in Ukrainian)